

НАЦІОНАЛЬНА ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА: ОПТИМІЗАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, ІННОВАЦІЙ ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Г.О. Андрощук,
кандидат економічних наук, доцент,
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України

На основі узагальнення міжнародних досліджень проаналізовано аргументи за і проти сильного захисту прав інтелектуальної власності (ІВ). Дослідження підтверджують дві гіпотези: охорона ІВ стимулює передачу технологій і внутрішні інновації. Позитивний зв'язок особливо виражений у високотехнологічних галузях. Водночас, істотний вплив на інновації забезпечується не тільки охороною ІВ, але і вкладеними інвестиціями в НДДКР. Можливий «ефект витиснення»: збільшення припливу іноземних інвестицій та зарубіжних технологій знижує вітчизняні інноваційні стимули, гальмуючи економічне зростання відстаючих країн. Показана можливість оптимізації співвідношення розглянутих показників в національній інноваційній системі. Відносні

рівні охорони ІВ і розвиненості країн є найважливішими факторами, що визначають інтенсивність інновацій та економічного зростання.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інновації, економічний розвиток, національна інноваційна система.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Інтелектуальна власність (ІВ) є основою розвитку інноваційної економіки. Дослідження особливостей системи державного управління ІВ в цих умовах, для визначення оптимальних шляхів інтеграції України у міжнародний ринок інтелектуальної праці, формування національної інноваційної системи (НІС) є важливою науково-практичною проблемою.

Розробка економічних аспектів формування НІС, визначення ролі держави в цьому процесі, інших суб'єктів, а також актуальні питання науково-технологічної політики в Україні досліджуються в працях Антонюк Л., Бажала Ю., Базилевича В., Білозубенка В., Бутнік-Сіверського О., Гесця В., Гусева В., Жилінської О., Кузьміна О., Макаренка І., Малицького Б., Соловійова В., Чухрай Н., Федулової Л., Яковлєва А. та ін. дослідників.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування методології, як сукупності методів і принципів дослідження, і теорії, як формалізованого наукового знання, відносно формування й функціонування НІС. Практичний аспект формування НІС вимагає, з одного боку, державного управління й координації дій усіх її суб'єктів, з іншого - самостійних зусиль усіх суб'єктів, зацікавлених у реалізації інновацій, створенні умов, що сприяють інноваційному процесу та впровадженню досягнень науки і технологій в українську економіку.

Мета та методика дослідження. Метою статті є аналіз аргументів на користь «за» і «проти» посилення

захисту прав ІВ, можливість оптимізації співвідношення ІВ, інновацій та економічного розвитку, вироблення рекомендацій щодо формування НІС з врахуванням успішного світового досвіду.

Результати досліджень. У змістовному аспекті НІС є сукупністю державної інноваційної політики, суб'єктів інноваційної діяльності, інноваційної інфраструктури, інноваційних процесів і ресурсів. У процесі формування НІС всі елементи рівнозначні й перебувають у тісній функціональній взаємозалежності.

На думку К. Фрімана НІС є в кожній країні, але в «деяких країнах ці системи ефективні, а в деяких – ні. В одних країнах вони тільки зароджуються, в інших їх майже немає, але вони існують скрізь» [1]. Такий підхід є логічним, оскільки елементи НІС, у тому чи іншому вигляді, присутні у всіх країнах. Для того щоб система працювала ефективно, необхідні міцні й стійкі зв'язки між усіма її складовими. Саме міцність цих зв'язків і злагодженість усього механізму й формують характеристику НІС.

Нині інновації розглядаються як найважливіший каталізатор довгострокового економічного розвитку. Поряд з іншими факторами права ІВ і їх сильна охорона відіграють важливу роль у розвитку і поширенні технологій. Водночас, тривають дискусії поміж прихильниками посилення і пом'якшення цих прав. Проведені недавно дослідження містять економіко - статистичні показники стану інноваційної діяльності та охорони ІВ у регіонах, галузях та країнах світу [2-6]. Їх аналіз дає можливість виробити рекомендації щодо оптимального співвідношення цих складових.

Аргументи на користь сильного захисту прав інтелектуальної власності. США, поряд з багатьма розвиненими країнами, є непохитним прихильником

сильної охорони прав ІВ та Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС), вважаючи безперечною здатність Угоди ТРІПС сприяти довгостроковому економічному зростанню і національному розвитку. Вважається, що промислово розвинені країни отримують міжнародний захист від порушення прав ІВ, а перед країнами, що розвиваються відкривається можливість збільшення торгівлі, прямих іноземних інвестицій (ПІІ), створення і поширення технологій. Таким чином, всі учасники нібито отримують вигоду від участі в Угоді ТРІПС.

Захист прав ІВ має у своєму розпорядженні можливість стимулювання інновацій та формування добре функціонуючої ринкової системи в країнах, які розвиваються, що сприяє їх економічному зростанню. Міцність системи і здатність належного застосування прав є найважливішими компонентами позитивного зв'язку між правами ІВ і економічним розвитком. Крім того, існують емпіричні докази на підтримку твердження, що ініційоване Угодою ТРІПС збільшення тривалості патентної охорони винаходів, що становить мінімум 20 років, сприяло активізації інноваційного процесу. В одному з досліджень, яке охоплює вибірку країн, що розвиваються, після укладення Угоди ТРІПС проводилось вимірювання впливу охорони ІВ на ПІІ та імпорт в національних масштабах. Результати аналізу виявили позитивні взаємозв'язки: 10% посилення охорони ІВ в досліджуваних країнах дозволяло збільшити ПІІ в середньому на \$ 1,5 млрд (50 % від середньої суми), а імпорт - на \$ 8, 9 млрд. (40 % від середньої суми). Країнам, що розвиваються рекомендувалося розглянути ці позитивні показники при розробці політики в галузі охорони ІВ.

Результати іншого емпіричного дослідження, в якому зіставлялися дані за 1990–2005 р.р., підтверджують *дві*

гіпотези: охорона ІВ стимулює як передачу технологій, так і внутрішні інновації. В цілому проведені оцінки показують, що 1% посилення патентних прав приводить до 2% зростання припливу ІІІ та імпорту. Це, в свою чергу, активізує передачу технологій [2]. Позитивний зв'язок між розвитком національної інноваційної системи, ІВ та зростанням передачі технологій особливо видно у високотехнологічних галузях, пов'язаних з виробництвом фармацевтичних препаратів, хімікатів, аерокосмічними дослідженнями і наданням комп'ютерних послуг.

Аналіз тенденцій високотехнологічного експорту показує, що за останні 5 років світова торгівля високотехнологічними товарами стабілізувалася на рівні 10 % від експорту (США, Німеччина, Японія). Експортні тренди США і Японії дуже схожі - в обох країнах спостерігається поступове скорочення питомої ваги високотехнологічного експорту. Якщо в США в 2000 р. високотехнологічний експорт займав до 35 % загального товарного експорту країни, то вже в 2014 р. його частка була вже втричі менше [3]. Різка зміна питомої ваги високотехнологічного експорту пояснюється розвитком глобальних виробничих ланцюжків і перенесенням останніх стадій виробництва в країни з більш дешевою робочою силою, тоді як в США залишилися тільки власне розробка технологій. Експорт високотехнологічних товарів поступово замінюється експортом технологій, захищених патентами. Наприклад, iPhone формально враховується як експорт Китаю, оскільки збирається в цій країні, хоча США отримує близько 60 % продажної вартості iPhone (за рахунок патентів). У структурі українського товарного експорту частка високотехнологічних товарів - близько 3 %. У 2014 р. це склало \$ 1,65 млрд. [3]. *Забезпечення високого рівня захисту прав інтелектуальної власності дозволяє через патенти отримувати високий дохід, навіть*

якщо фактичне виробництво буде не в Україні. Саме це - високий дохід, а отже, і зростання добробуту населення - є справжньою метою економічної політики, а не високотехнологічний експорт сам по собі.

Інновації найчастіше з'являються там, де забезпечена належна охорона ІВ. Всесвітній центр інтелектуальної власності (GIPC) недавно оприлюднив щорічну оцінку міцності правової охорони ІВ в 30 країнах, на які припадає близько 80% глобального ВВП. Загальні результати оцінки стану охорони ІВ по країнах цікаво зіставити з їх інноваційною активністю. Згідно з оцінкою Bloomberg.com, в десятку країн з найвищим рівнем інноваційного розвитку входять (у порядку убутання): Південна Корея, Швеція, США, Японія, Німеччина, Данія, Швейцарія, Фінляндія, Китай і Тайвань (Росія опинилася на 18 місці). Зіставлення показників охорони ІВ (GIPC) з показниками інноваційного розвитку (Bloomberg.com) показує чітку кореляцію між поширенням інновацій та захистом прав ІВ. Рівень кореляції між двома серіями показників (0.86) підтверджує незаперечний взаємозв'язок між захистом ІВ і стимулюванням інноваційної діяльності. [3].

Аргументи проти посилення захисту прав інтелектуальної власності. Разом з тим, зростає контингент вчених, політиків і практиків, які вказують на недоліки Угоди ТРІПС, що особливо відчуються країнами, що розвиваються. Прихильники цієї точки зору критикують твердження, що сильна система охорони ІВ сприяє розвитку міжнаціональних інновацій та економічному зростанню. Крім того, навіть якщо теоретично захист ІВ і породжує стимули для інновацій і передачі технологій, це не обов'язково приводить до сталого розвитку. Обмежений місцевий потенціал слабо розвинених країн може утруднити використання наданих

їм повноважень. До того ж, можливе породження «ефекту витиснення»: збільшення припливу ПП та зарубіжних технологій знижує вітчизняні інноваційні стимули, гальмуючи економічне зростання відстаючих країн.

Різні дослідження висувують аргументи на підтримку виступів проти повсюдного впровадження посиленої охорони ІВ. Результати емпіричного аналізу даних з 22 розвинених і 76 країн, що розвиваються за 30-річний період (1965-1995) показують, що *позитивний і істотний вплив на інновації забезпечується не тільки охороною ІВ, але і вкладеними в цей період інвестиціями в НДДКР* [2]. Зрозуміло, що розвинені країни мали тоді істотно відмінні детермінанти інноваційного розвитку. Нарешті, в дослідженні, опублікованому в журналі World Business, аналізуються 18 країн, що розвиваються - латиноамериканських країн і країн Карибського басейну за період з 1990 по 2003 рік, в якому взагалі кидається виклик наявності позитивного зв'язку між ІВ і ПП. Стверджується, що *при низьких рівнях економічного розвитку цих країн посилення системи правової охорони ІВ буде, швидше за все, перешкоджати їх інноваціям та економічному зростанню*.

Можливість оптимізації співвідношення розглянутих показників. Незважаючи на триваючі дебати, умова «все або нічого» для системи охорони ІВ неприйнятна. Останні публікації підкреслюють важливість індивідуального підходу: *оптимальний рівень охорони ІВ залежить від специфічних факторів, притаманних даній країні*. Опубліковане в журналі The Journal of Development Economics дослідження свідчить про існування U-подібної кривої, що характеризує оптимальний рівень охорони ІВ і рівень економічного розвитку. Цілком вірогідно, що оптимальний рівень охорони ІВ тієї чи іншої країни залежить від рівня розвитку її технологічних можливостей,

який протікає немонотонно: спочатку знижується, а потім підвищується [2]. Ця U-подібна крива показує, що *при низькому рівні розвитку, зниження охорони ІВ до певної точки сприятиме економічному зростанню; а потім для подальшого економічного зростання необхідним є посилення охорони ІВ (приклади Індії та Китаю).*

Вплив прав ІВ на інновації залежить від вихідного рівня цих прав і показників економічного розвитку, що проявляються в частці ВВП на душу населення. Аналіз даних про 62 розвинені і країни, що розвиваються в період з 1980 по - 2009 рік, вказує на *нелінійний вплив рівня охорони ІВ на інновації, а рівня економічного розвитку - на співвідношення інновації / охорона ІВ.* Наприклад, в якийсь момент часу Х, Гватемала і Норвегія мають такий же рівень ПІВ (приблизно 3,15). Разом з тим, в той же час ВВП на душу населення у Гватемали становить \$ 5527 і негативне співвідношення інновації / ПІВ, а у Норвегії ВВП на душу населення становить \$ 24381 при позитивному співвідношенні інновації / ПІВ. В результаті, посилення охорони ІВ в Гватемалі призвело б до скорочення інновацій, в той час як посилення охорони ІВ в Норвегії призвело б до розвитку інновацій. Отож, *відносні рівні охорони ІВ і розвиненості країн є найважливішими факторами, що визначають інтенсивність інновацій та економічного зростання [2].*

При формуванні НІС, розробці стратегії інноваційного розвитку і політики в галузі ІВ слід приділяти належну увагу початковим рівням охорони ІВ і економічного розвитку даної країни. Багато країн, що розвиваються, і особливо найменш розвинені країни, не в змозі отримати вигоду з сильної охорони ІВ. В результаті, *базовий рівень охорони ІВ і економічного розвитку має важливе значення при створенні систем ІВ.* Тут необхідно дотримуватися двох критичних умов. На початковому

етапі мінімальна стандартна охорона ІВ повинна виражатися її низьким значенням, оскільки, незалежно від рівня економічного розвитку, вона певною мірою стимулює інновації, а будь-яке посилення прав ІВ здійснює негативний вплив на інновації. У міру економічного розвитку і зміцнення системи ІВ настає кінець фази удушення інновацій і початок нової фази інноваційного стимулювання. [2]. Замість поспішних і згубних ривків країни, що розвиваються повинні залишатися на початкових рівнях охорони ІВ протягом невизначеного періоду часу. Цей *етап тимчасової оптимальності* дозволяє країні отримати вигоду з інновацій, які в свою чергу, стимулюють економічне зростання і готують країну до майбутнього стрибка підвищення рівня правової охорони ІВ. У певний момент розвитку країна зможе перейти на вищий рівень правової охорони ІВ. Це рух залежить від поточного стану економічного розвитку і не обмежується певними часовими рамками.

Україна в міжнародних інноваційних рейтингах. З аналізу оприлюдненого нещодавно ВОІВ Глобального інноваційного індексу 2015 видно, що Україна знаходиться на 64 місці з 141 країни. У 2014 р. вона була на 63 місці (у 2011 р. – на 60 місці. Основні «провали» в показниках України спостерігаються за групою «Інститути» (103 місце у 2014 р. та 98 місце у 2015 р.) та «Інфраструктура» (107 місце у 2014 р. та 112 місце у 2015 р.) [4]. Відносно високі показники Україна має за складовими «людський капітал та дослідження», а також «розвиток технологій та економіки знань». Україна має високі показники за рівнем продукування знань (охоплення вищою освітою, кількістю патентів та наукових статей, випускників інженерної та наукової підготовки), однак вона має *низькі позиції щодо поширення знань та їх впливу на соціально-економічний*

розвиток. Отже знання не реалізуються в реальні економічні процеси, що стримує інноваційний розвиток держави і ця негативна тенденція посилюється.

Водночас, маючи досить високий рівень досліджень і розробок та патентної активності, Україна, згідно міжнародного індексу захисту прав власності (International Property Rights Index 2015), має низькі позиції за рівнем захисту прав власності, загалом, та ІВ зокрема [5] (табл. 1). Так, у 2015 р. Україна з показником 4,0 балів знаходилась на 109 місці із 129 можливих за значенням міжнародного індексу захисту прав власності. Рівень захисту прав ІВ в нашій країні був оцінений у 4,1 бали, що відповідає 93 позиції. При цьому захист патентних прав є досить високим - 7,8 бала.

Таблиця 1

Рівень захисту прав інтелектуальної власності в Україні

	Показник	Глобальний	Регіональний
Загальний	4.1	93 з 129	15 з 19
Захист прав інтелектуальної власності	2.8	117 з 129	19 з 10
Захист патентних прав	7.8	33 з 107	6 з 19
Захист авторських прав	1.7	91 з 105	18 з 19

Водночас за інноваційним потенціалом у світовому рейтингу конкурентоздатності за підсумками 2015 р. Україна займає 52-е місце [6].

Висновки та пропозиції. Країни повинні мати у своєму розпорядженні свободу самостійного визначення рівня правової охорони ІВ з урахуванням відповідних національних факторів. Якщо лідери міжнародного

співтовариства дійсно зацікавлені в прискореному поширенні сучасних технологій і загальному економічному розвитку, їм належить перебудувати існуючу систему, яка винна в нав'язуванні несправедливого однакового підходу до всіх учасників світового співтовариства і неефективних тимчасових обмежень у розвитку системи правової охорони ІВ. Ці залежності мають бути враховані при формуванні національної інноваційної системи, розробці стратегії ІВ.

Список використаних джерел

1. Freeman C., Soete L. Developing science, technology and innovation indicators: What we can learn from the past // Research Policy, Vol. 38(4), 2009, p. 583-589.

2. In search of Optimality: Innovation, Economic Development, and Intellectual Property Rights, By William Daley// The Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University, available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/.../55801>

3. Ольга Красовская, Вероника Мовчан. Экспортные ориентиры Украины: к чему мы стремимся [Електронний ресурс] / - Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2015/10/28/7039941/>

4. The Global Innovation Index 2015 Effective Innovation Policies for Development, available at: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf

5. The International Property Rights Index 2015, available at: <http://internationalpropertyrightsindex.org/country?c=UKRAINE>

6. IP Protection Incentivizes Innovation and Creates Jobs: A Message Worth Repeating// Dr. Kristina Lybecker, June 8, 2015, available at: <http://www.ipwatchdog.com/.../ip-protection-incentiv/>